

માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતાનો અભ્યાસ

ડૉ. સોનલ પી. પટેલ
અધ્યાપિકા, હિન્દીબી.એડ. વિભાગ
શિક્ષણ વિદ્યાશાખા(IASE), ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-14

સંશોધન સારાંશ

સાંપ્રત સમયમાં આપણે કોઈ પણ જગ્યાએ ઊભા રહેવું હોય તો સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. બાળકમાં સર્જનશક્તિ સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહેલી જ હોય છે તે શક્તિનો બાળકમાં વિકાસ કરવો ખૂબ જ આવશ્યક છે તે વિચારને ધ્યાને લઈને સંશોધકે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતાનો અભ્યાસ વિષય પર સંશોધન કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે ધોરણ-9માં અભ્યાસ કરતાં 322 વિદ્યાર્થીઓને નમૂના તરીકે લેવામાં આવ્યા હતા. તેમજ તેઓની જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં અસર તપાસવામાં આવી હતી. શાળાઓની પસંદગી સ્તરીકૃતયાદૃષ્ટિક રીતે, વર્ગોની પસંદગી યાદૃષ્ટિક લોટરી પદ્ધતિ (ચીટ્ટી ઉપાડ) અને વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી ઝૂમખાપદ્ધતિ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા જાણવા માટે સંશોધકે શૈલેષભાઈ(2010) દ્વારા રચવામાં આવેલ સર્જનાત્મક કસોટીનો ઉપયોગ કર્યો હતો. જેની કસોટી પુનઃકસોટી પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્વસનીયતા આંક 0.74, અર્થવિચ્છેદન પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્વસનીયતા આંક 0.82 જોવા મળેલ હતો. પ્રસ્તુત કસોટીની આવયીક યથાર્થતા 76% હતી. કસોટી દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ માહિતીના પૃથક્કરણ માટે સૌ પ્રથમ આવૃત્તિ વિતરણ તૈયાર કરી સરાસરી, પ્રમાણવિચલન, પ્રમાણભૂલ અને 't' મૂલ્ય શોધીને સાર્થકતાની કક્ષા નક્કી કરી ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી કરવામાં આવી હતી. કુમારોની સરખામણીમાં કન્યાઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી જોવા મળી હતી. ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં ઊંચી જોવા મળી હતી.

પ્રસ્તાવના:

આજના આ બદલાતા યુગમાં આપણે કોઈ પણ જગ્યાએ ઊભા રહેવું હોય તો આપણે બધાએ સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. સર્જનાત્મકતા ઘણી વ્યક્તિઓમાં સુષુપ્ત અવસ્થામાં હોય છે. શિક્ષણ દ્વારા શિક્ષકોએ બાળકોની મૌલિક સર્જનશક્તિ બહાર લાવી તેમના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવો જોઈએ.

શિક્ષણ એક એવી સર્જનાત્મક પ્રક્રિયા છે, કે જેના દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની વિચારશક્તિ, તર્કશક્તિ વગેરે જેવી આંતરિક શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકાય છે. આજનું શિક્ષણ અને શિક્ષણ પદ્ધતિઓ દ્વારા બાળકમાં રહેલી મૌલિકતા સ્વીકારી તેમાં વિકાસ કરવો જરૂરી છે. વ્યક્તિ પોતાના બંધનોમાંથી બહાર આવી રમતિયાળ વૃત્તિથી, સંશોધનવૃત્તિથી અને ચિંતનાત્મક વિચારસરણીથી જે કાંઈક મૌલિક અને યોગ્ય નિર્માણ કરે છે, તે સર્જનાત્મકતા. બાળકમાં રહેલી સર્જનાત્મક શક્તિને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે શિક્ષણ પદ્ધતિઓ, પ્રયુક્તિઓ, અભ્યાસક્રમ વગેરે બાબતો ખૂબ જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

સર્જનાત્મકતા એ વ્યક્તિની એવી શક્તિ છે, કે જેના દ્વારા તે કંઈક નવી બાબતની શોધ કરે છે, સંપૂર્ણ કે આંશિક રીતે નવા પદાર્થો કે વિચારોનું સર્જન કરે છે, નવા અવલોકનો કે અનુમાનો જણાવે છે, નવા તારણો શોધી કાઢે છે. અથવા કોઈ નવા પદાર્થોનું નિર્માણ કરે છે. આ બધા કાર્યો કરવા માટે વ્યક્તિ જેનાથી પરિચિત હોય તેવા પ્રાપ્ત વિવિધ ઘટકોનું પુનર્ગઠન કરે છે. અથવા તેવા ઘટકોનું જાતે નિર્માણ કરે છે.

ટૂંકમાં, સર્જનાત્મકતા એ નવસર્જન સાથે સંકળાયેલ છે. આ નવસર્જન સંપૂર્ણ અથવા આંશિક પણ હોઈ શકે છે. આ નવસર્જન દ્વારા કોઈ સમસ્યાનો નિકાલ પણ લાવી શકાય છે.

આજનો યુગ વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો યુગ છે. જ્ઞાન-વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીએ વિકાસની ક્ષિતિજો અવકાશ સુધી પ્રસરાવી છે. આધુનિક વિશ્વ જે રીતે પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, તેની સાથે કદમ મિલાવવા વિદ્યાર્થીઓમાં રહેલી સુષુપ્ત શક્તિઓને બહાર લાવવી એ આપણી નૈતિક ફરજ છે.

સંશોધનનો મૂલાધાર

અહીં વિવિધ કક્ષાએ થયેલ સંશોધનને મૂલાધારમાં સમાવવામાં આવ્યા છે.

Rathod(2007) A study of the creativity of the secondary school of Vijaput Taluka with reference to some variables.

Gupta(2017) A Comparative Study of Attitude of Seceondary School Teachers of Science & Arts Streams towards Nurturing Creativity in Relation to Rural Urban Location Gender Difference & School Climate.

ઉપર્યુક્ત સંશોધનો પ્રવાહ તેમજ વિજાપુર તાલુકાના વિદ્યાર્થીઓ પૂરતો મર્યાદિત હતો જ્યારે પ્રસ્તુત અભ્યાસ સર્જનાત્મકતાના અમુક ઘટકો પૂરતો મર્યાદિત હતો. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં જાતિ અને વિસ્તાર અસરકારક ચલ તરીકે લેવામાં આવેલ હતા.

પારિભાષિક શબ્દોની (વ્યવહારિક) વ્યાખ્યા

સર્જનાત્મકતા

બાળક કે વ્યક્તિમાં ધૂપાયેલી નવીતાની અભિવ્યક્તિની ક્ષમતા કે શક્તિ, જેનાથી નવું સર્જન કરી શકાય. એવી શક્તિ એટલે સર્જનાત્મકતા.

સર્જનાત્મક કસોટી

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પરિણામ કસોટી, નવીન સંબંધ કસોટી, ઉદાહરણ કસોટી અને શબ્દપ્રવાહિતા કસોટી જેવા ઘટકોને આધારે રચાયેલ કસોટી એટલે સર્જનાત્મક કસોટી.

અભ્યાસના હેતુ

1. ધોરણ-9ના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતાનું માપન કરવું.
2. ધોરણ-9ના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા પર જાતિની અસર તપાસવી.
3. ધોરણ-9ના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા પર વિસ્તારની અસર તપાસવી.

અભ્યાસની ઉત્કલ્પનાઓ

- HO₁ કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- HO₂ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- HO₃ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારના કુમારોએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- HO₄ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારની કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- HO₅ ગ્રામ્ય વિસ્તારના કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- HO₆ શહેરી વિસ્તારના કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે મનોવિજ્ઞાન માપનક્ષેત્ર પસંદ કર્યું હતું.

અભ્યાસમાં પ્રાપ્ત થતી માહિતી સંખ્યાત્મક સ્વરૂપની અને માહિતીના પૃથક્કરણ માટે અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ કર્યો હોવાથી પ્રસ્તુત અભ્યાસ સંખ્યાત્મક સ્વરૂપનો છે. તેમજ સર્જનાત્મક કસોટીનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ થઈ શકે છે. આથી આ અભ્યાસ વ્યવહારુ પ્રકારનું સંશોધન છે.

અભ્યાસકે પ્રસ્તુત અભ્યાસ સર્વેક્ષણ પદ્ધતિ દ્વારા હાથ ધર્યો હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસનું વ્યાપવિશ્વ ગુજરાત રાજ્યની ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓના ધોરણ-9માં અભ્યાસ કરતા કુલ 5629 વિદ્યાર્થીઓ હતા.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના વ્યાપવિશ્વ 45 શાળાઓના કુલ 5629 વિદ્યાર્થીઓ પૈકી 322 વિદ્યાર્થીઓને નમૂના તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા.

શાળાઓની પસંદગી સ્તરીકૃત યાદચ્છિક રીતે, વર્ગોની પસંદગી યાદચ્છિક લોટરી પદ્ધતિ (ચીઠ્ઠી ઉપાડ) અને વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી ઝૂમખા પદ્ધતિ દ્વારા કરવામાં આવી હતી.

અભ્યાસનું ઉપકરણ

વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા જાણવા માટે સંશોધકે શૈલેષભાઈ(2010) દ્વારા રચવામાં આવેલ સર્જનાત્મક કસોટીનો ઉપયોગ કર્યો હતો, જેની વિશ્વનીયતા અને યથાર્થતા આ મુજબ હતી.

કસોટી પૂનઃકસોટી પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્વસનીયતા આંક 0.74, અર્ધવિચ્છેદન પદ્ધતિ દ્વારા વિશ્વસનીયતા આંક 0.82 જેવા મળ્યો હતો. પ્રસ્તુત કસોટીની આવચીક યથાર્થતા 76% હતી.

માહિતીનું એકત્રિકરણ અને પૃથક્કરણ

માહિતીનું એકત્રિકરણ

અહીં માહિતી એકત્રિત કરવા માટે અભ્યાસકેનમૂનામાં પસંદગી પામેલ માધ્યમિક શાળાના આચાર્યશ્રીઓ પાસે પરવાનગી મેળવ્યા બાદ શાળામાં રૂબરૂ જઈને વિદ્યાર્થીઓને કસોટીની પૂરતી સમજ આપી તેમની પાસે કસોટી ભરાવી હતી.

માહિતીનું પૃથક્કરણ

સૌ પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ મેળવેલપ્રાપ્તિઓના આધારે જે તે યલના સંદર્ભમાં આવૃત્તિ વિતરણ તૈયાર કરવામાં આવ્યું અને ત્યારબાદ આવૃત્તિ વિતરણના આધારે સરાસરી, પ્રમાણવિચલન, પ્રમાણભૂલ અને t-મૂલ્ય શોધીને ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી કરવામાં આવી હતી.

ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી

ક્રમ	ઉત્કલ્પના	't' મૂલ્ય	સાર્થકતાની કક્ષા	Hoનો સ્વીકાર/અસ્વીકાર
1.	HO ₁ કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	4.55	S*	અસ્વીકાર
2.	HO ₂ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	2.54	S*	અસ્વીકાર
3.	HO ₃ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારના કુમારોએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	2.48	S*	અસ્વીકાર
4.	HO ₄ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારની કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	1.37	S*	સ્વીકાર
5.	HO ₅ ગ્રામ્ય વિસ્તારના કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	2.18	S*	અસ્વીકાર
6.	HO ₆ શહેરી વિસ્તારના કુમારો અને કન્યાઓએ સર્જનાત્મક કસોટીમાં મેળવેલપ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય.	1.14	N.S.*	અસ્વીકાર

નોંધ: S* - 0.05 કક્ષાએ સાર્થક છે.

N.S.* - 0.05 કક્ષાએ સાર્થક નથી.

સંશોધનના તારણો

1. કુમારોની સરખામણીમાં કન્યાઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી જોવા મળી.
2. ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં ઊંચી જોવા મળી.
3. ગ્રામ્ય વિસ્તારના કુમારોની સર્જનાત્મકતા શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં ઊંચી જોવા મળી.
4. ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારની કન્યાઓની સર્જનાત્મકતા સમાન જોવા મળી.
5. ગ્રામ્ય વિસ્તારના કુમારોની સરખામણીમાં કન્યાઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી જોવા મળી.
6. શહેરી વિસ્તારના કુમારોની સરખામણીમાં કન્યાઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી જોવા મળી.

શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ

1. શિક્ષકોએ કુમારો અને કન્યાઓમાં રહેલી વ્યક્તિગત ભિન્નતાને જાણી તેમની સર્જનાત્મકતાના વિકાસ માટે યોગ્ય વાતાવરણ પૂરું પાડવું જોઈએ.
2. શિક્ષકોએ ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી હોવાના કારણો જાણી શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની સર્જનાત્મકતા ઊંચી લાવવાના પ્રયત્નો હાથ ધરવા જોઈએ.
આમ, શિક્ષકે વર્ગખંડના શિક્ષણ દરમિયાન સર્જનાત્મકતાના વિકાસ માટે ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેમજ સર્જનશીલ બાળકોમાં મૌલિકતા વિશેષ જોવા મળે છે. તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

સંદર્ભસૂચિ

ઉચાટ, ડી.એ. (2009). શિક્ષણ સામાજિક વિજ્ઞાનમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર, રાજકોટ : સાહિત્ય મુદ્રણાલય.

શાહ, ડી.બી. (2004). શૈક્ષણિક સંશોધન. (પ્રથમ આવૃત્તિ) અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.

દેસાઈ, એચ.જી. અને દેસાઈ કે.જી. (1993). સંશોધન પદ્ધતિ અને પ્રવિધિઓ. (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.

Rathod(2007) A study of the creativity of the secondary school of Vijaput Taluka with reference to some variables.Ganapat University, Kherva. Ph.D.

Gupta(2017) A Comparative Study of Attitude of Seceondary School Teachers of Science & Arts Streams towards Nurturing Creativity in Relation to Rural Urban Location Gender Difference & School Climate.Allgarh Muslim University.

